

Okoljsko zanikanje

Usoda Stockmannovega odkritja

V Ibsenovem *Sovražniku ljudstva* dr. Thomas Stockmann, znani meščan obalnega mesteca na južnem Norveškem, naleti na neprijetno odkritje; ugotovi, da odpadne vode iz mestne strojarne onesnažujejo bližnje kopališče, v katero je mesto vložilo veliko denarja in od katerega pričakuje velik donos. Toda ko Thomas o odkritju obvesti župana, svojega brata Petra, namesto na priznanje in pohvalo naleti na gluha ušesa. Sanacija bi bila predraga, zato Stockmannovo odkritje ogroža sanje o svetli prihodnosti mesta. In to ne le županove: nelagodno odkritje dr. Stockmanna vznemiri tudi ljudstvo in nazadnje ga označijo za »sovražnika ljudstva«. Župan bratove izsledke okarakterizira kot »nezanesljive in pretirane«, ljudje pa se strinjajo, da tovrstnih novic ne kaže širiti.

Dokumentarec *Everything's Cool*, posnet leta 2007, pripoveduje o podobni zgodbi, le da se odvija v sodobnem času in da primer ni izmišljen: film sledi prizadevanjem Rossa Gelbspana, da bi javnost opozoril na problem globalnega segrevanja. Gelbspan, novinar z vzdevkom »Columbo klimatskih sprememb«, začne verjeti, da »desetletje pisanja, intervjujev, javnih predavanj in diskusij ni pomagalo nič in da je več kot pripravljen na upokojitev«. (*Everything's Cool*, 2007)

»Zgolj z navajanjem dejstev o globalnem segrevanju glede razsežnosti tega problema in nujnosti potrebnih dejanj ni bilo mogoče prepričati velikega dela publike, novinarjev in politikov,« trdita psiholog Ben Newell in klimatski znanstvenik Andy Pitman (Newell in Pitman, 2010: 1012). In res je neka javnomnenjska raziskava pokazala, da je leta 2010 v spremembe podnebja »verjelo« zgolj 57 odstotkov Američanov (Leiserowitz et al. v Newell in Pitman, 2010: 1004), pa čeprav so nam pred tremi leti podatki že bili ne samo dobro znani, temveč tudi široko dostopni. Opraviti imamo, skratka, z naslednjim fenomenom: čeprav so dejstva znana, ne le, da ne naredimo ničesar – celo zanikamo jih. Čeprav so relevantne informacije, ki bi jim po navadi zaupali (v veliki večini primerov namreč najbolj zaupamo ravno znanstvenim podatkom), zgolj dva klika oddaljene od nas, jih vse prej kot radi poiščemo. Zakaj?

Soočanje z ne preveč spodbudnimi novicami

V nekem članku iz *Washington Posta* Edward Lengel opisuje, kako Američani niso hoteli prisluhniti zgodbam svojih vojakov, ki so se vračali iz prve svetovne vojne:

Nekaterih zgodb Američani najraje ne bi slišali. Če pripovedi niso razburljive, bralcev in foteljskih napoleonov ne zanimajo. Zdi se, da sta ameriška državljanska vojna in druga svetovna vojna dobro izhodišče za pripovedovanje, dokler ne omenjamo grdih, depresivnih podrobnosti. Zdi se, da imata jasen začetek in konec z dramatičnimi junaki in zlikovci. Ljudi se dotakneta. V nasprotju s tem je s prvo svetovno vojno, z njenimi podobami strelskih jarkov in bojnih plinov veliko težje ravnati na tržni način. Populistični zgodovinarji se je pogosto izogibajo. Kot mi je nedavno dejal neki založnik, ima prva svetovna vojna »slabo zabavno vrednost«. Poizkusi, da bi o njej razpravljali, celo z zagretimi študenti vojaške zgodovine, se pogosto končajo z istim komentarjem, ki so ga bili deležni veterani leta 1919: »Vse skupaj je preveč grozljivo.« (Lengel, 2008: B03)

Lengelov opis v tem odlomku je že znano dejstvo: ljudje neradi prisluhnemo pretresljivim novicam. In to še posebej, če gre za novice, ki pričajo o hudem človeškem trpljenju. Čeprav se morda zdi, da so zgornji primer in pa primeri posledic okoljskih sprememb, o katerih slišimo, bistveno različni, vendarle obstajajo resne študije, ki oba fenomena povezujejo: tak primer je študija Diethelma in McKeeja, ki sta našla zanimivo vzporednico med zanikanjem antropogenih emisij CO₂ in zanikanjem grozljivih vojnih dogodkov, kakršen je bil holokavst (Diethelm in McKee, 2009: 2).

Še več, Diethelm in McKee vidita cel spekter fenomenov, od zanikanja, da HIV povzroča aids do zanikanja, da kajenje povzroča raka (kakor tudi zgoraj omenjena primera), kot posebne primere *zanikanja*. S sklicevanjem na brata Hoofnagle, Diethelm in McKee opredelita zanikanje kot: »Uporabo retoričnih argumentov tako, da dajemo videz legitimnosti debati tam, kjer je nima; gre za pristop, katerega poslednji cilj je zavračanje propozicije, glede katere obstaja znanstveno strinjanje.« (ibid.)

Po Diethelmu in McKeeju vsebuje zanikanje pet značilnih elementov. Najprej gre za »identifikacijo zarot«, pri čemer zanikovalci trdijo, da večina znanstvenikov ne deluje neodvisno in zaradi tega ne prikazuje nepristranskih rezultatov. Naslednji element je sklicevanje na »lažne strokovnjake«, pa tudi »poniževanje uveljavljenih znanstvenikov in raziskovalcev«, kot takrat, ko je »Exxon Mobile uspešno nasprotoval temu, da bi vlada ZDA ponovno imenovala predstojnika medvladnega panela za podnebne spremembe«. (Ibid., 3) Tretji element zanikanja je »selektivnost«: izpostavljanje tistih redkih člankov, ki nasprotujejo prevladujočim pogledom s tem, da se sklicujejo na pomanjkljivosti v njihovem najšibkejšem podpornem gradivu. Zaradi tega nastane videz, da je prevladujoči pogled zanesljiv manj, kot je v resnici. Četrti je »ustvarjanje nemogočih pričakovanj glede na to, kar raziskave lahko uresničijo«, kot recimo takrat, ko »ti, ki zanikajo realnost podnebnih sprememb, kažejo na odsotnost natančnih beleženj temperature za obdobja pred izumom termometra« (ibid.). Kot peti element Diethelm in McKee omenjata »napačno prikazovanje in logiške zmote«. Avtorja na koncu raziskave omenjata, da je treba razkriti taktiko, ki jo uporabljajo zanikovalci (torej pravkar omenjene elemente), če naj razbijemo njihovo retorično učinkovitost.

Toda omenjena raziskava Diethelma in McKeeja ne upošteva, da zanikovalci niso zgolj ti, ki namenoma zakrivajo prava znanstvena dejstva, temveč – če samo spomnimo na zgoraj omenjeni odstotek nejeverne javnosti –, precejšnje število ljudi. Poleg tega se zdi, da Diethelm in

McKee mislita, da posamezniki, ki zanikajo znanstvena dejstva, le-tem v resnici potihoma verjamejo: kajti zakaj bi sicer uporabljali posebno *taktiko manipulacije*, če ne bi vedeli za resnico, ki jo morajo prikrojiti? In stavki, kot je: »Načrtne namere spreminjanja argumenta« (ibid.), ki ju avtorja uporabljata, potrjujejo to domnevo. Če, skratka, pomislimo na profil zanikovalcev, ki nam ga slikata avtorja raziskave, bržkone najprej pomislimo na kakšne zvite lobiste, ki so v gonji za dobičkom pripravljeni prodati resnico. In res je za Diethelma in McKeeja glavna motivacija zanikovalcev, »pohlep, ki ga sproža korporativna obsežnost naftne in tobačne industrije,« poleg tega pa še, »ekscentričnost in idiosinkratičnost, ki ju včasih spodbuja zvezdniški status, ki ga mediji podelijo outsiderjem.« (ibid.)

Kljub pomembni potezi, ki razkrije povezanost različnih tipov zanikovanj, študija Diethelma in McKeeja vendarle ne odgovarja na osnovno in v temelju precej preprosto vprašanje: zakaj ljudje raje verjamemo zanikovalcem kot pa znanstvenikom? Zdi se, da avtorja spregledata dejstvo, da so zanikovalci, ki jih opisujeta, zanikovalci posebnega tipa: vsi trdijo, da nam ni treba skrbeti za opozorila znanstvenikov. Zanikovalci, katerim ne verjamemo, so torej predvsem tisti posamezniki, ki zanikajo slabe novice v slogu: »To dejstvo ni nepomembno«. In če drži, potem so v resnici vsa prizadevanja okoli strategij, kako razkriti taktike zanikovalcev, pa tudi napor glede tega, kako jasno prikazati dejstva (za kar si prizadevata zgoraj že omenjena Newell in Ptiman), zaman. Razlog, zakaj javnost dejstvom ne bo verjela, ni v tem, ker so slabo ali zapleteno predstavljena, temveč ker zanje najbrž noče slišati. Glavni zanikovalec je tako javnost sama.

Toda zakaj nočemo prisluhniti slabim novicam?

Disonanca

Raziskava o zanikanju človekove zmožnosti spreminjanja, ki so jo na naključno izbranih švicarskih državljanih izvedli Stoll-Kleemann, O'Riordan in Jaeger, je navrgla naslednje: »Z vidika spremembe življenjskega sloga visokega materialnega udobja in visoke energijske odvisnosti so imeli [posamezniki] posledice morebitne spremembe vedenja, ki bi sledila potrebi po blažilnih ukrepih ... za težavne.« (Stoll-Kleemann et al., 2001: 107) Z opiranjem na teorijo disonance so omenjeni avtorji odkrili, da »zanikanje ... igra veliko vlogo pri vzdrževanju vrzeli med prepričanji in vedenjem v odnosu do norm podnebnih sprememb.« (ibid.: 111) Kognitivna disonanca je sicer stanje, pri katerem ima en posameznik dve ali več nasprotujočih si kognicij. Tovrstno neskladje povzroča napetost, ki se mora sprostiti, kar po navadi povzroči, da svoje poglede uskladimo. Petty, Wheeler in Tormala disonanco opišejo takole:

V izvorni formulaciji je bila disonanca opisana kot občutek neprijetnega vzbujenja ..., ki ga posameznik izkusi, kadar ima hkrati dve nasprotujoči si kogniciji. V skladu s hipotezo je rezultat tega neprijetno vzbujenje, ki sproži poizkuse po vzpostavitvi sozvočja med relevantnimi kognicijami. Poizkusi ponovnega vzpostavljanja konsistentnosti so običajno vsebovali zelo aktivno razmišljanje o predmetu prepričanj, rezultat tega pa je bila pogosto sprememba v posameznikovem prepričanju.« (Petty et al., 2003: 367)

Naj nekoliko poenostavimo: duševnost, bi lahko rekli, stremi h konsistenci; kadar nastanejo (zavestne) nekonsistentne kognicije, je treba mrežo teh kognicij prilagoditi tako, da se nekonsistentnost odstrani. Vzemimo, da sem prepričan, da je vladajoča elita slaba politična opcija in da bi bilo treba zamenjati politično garnituro. A hkrati na nekem vladnem razpisu, na katerega sem

se prijavil, dobim službo. Recimo tudi, da sem že dolga leta brezposeln in da se mi je končno nasmehnila sreča. Službo zaradi finančne stiske sprejemem. V mreži mojih prepričanj se zdaj pojavi nekonsistentnost: hkrati sem prepričan, da je trenutna politika slaba in da bi jo zato bilo treba zamenjati, po drugi strani sam delam zanjo in pomagam, da se ohranja. Kaj bom storil? Kako bom odstranil protislovje znotraj sebe? Lahko, seveda, dam odpoved. A potem sem soočen s tisto bedo, v kateri sem živel leta in leta. Druga opcija se preprosto zdi lažja: spremenim prepričanje, da je vladajoča politična garnitura *in toto* slaba. Svoj položaj lahko zracionaliziram tako, da morda rečem: »Sicer s trenutno politikom res ni vse tako, kot bi moralo biti, a vendarle številnim daje kruh.« Zdi se, skratka, da je tedaj, ko smo soočeni z inkongruenco kognicij, bistveno lažje spremeniti prepričanje kot pa ravnanje in slog življenja.

In res so zgoraj omenjeni Stoll-Kleemann et al. odkrili nekaj zelo podobnega v navezavi na ukrepe, ki bi bili potrebni za blaženje podnebnih sprememb: »Notranje nekonsistentnosti se lahko pojavijo med verbalnim izražanjem ravnanja v določenih okoliščinah in dejanskim ravnanjem v drugih.« Da bi zaobšli nekonsistentnost, »ljudje iščejo razloge za upravičevanje nepretrganega ravnanja takrat, kadar družbena moralna norma govori o nasprotnem.« (Stoll-Kleemann et al., 2001: 112) In tako so Stoll-Kleemann et al. »največje zanikanje« naposled našli v »nepripravljenosti opustitve ... osebnega ugodja in potrošnje, povezanih z življenjskim slogom in vedanjem, v dobro ukrepov za blaženje podnebnih sprememb.« (Stoll-Kleemann et al., 2001: 113)

Entomološka zbirka in moj Jaz

Malo ljudi je, ki se ne bi počutili osebno izničene, če bi se dolgoleten sad dela njihovih rok ali uma – recimo kakšna entomološka zbirka ali obsežen rokopis – nenadoma izgubil. Skopuh enako čuti do svojega denarja; in čeprav je res, da je del depresije, ki nas zaobjame ob izgubi našega imetja, posledica tega, da moramo sedaj nadaljevati brez določenih dobrin, ki smo jih pričakovali od tega imetja, pa v vsakem primeru ostane še občutek zreduciranja naših osebnosti, delno izničenje nas samih, ki je psihološki pojav sam zase. (James, 1992 [1892]: 176)

Kar je James zapisal pred več kot 130 leti, potrjujejo Belkova razmišljanja o potrošniških produktih: »Ključ za razumevanje tega, kaj lastnina pomeni, je spoznanje, da, vedoč ali nevedoč, namerno ali nenamerno, svojo lastnino dojemamo kot del nas samih.« (Belk, 1988: 139)

Potrošniška kultura tako ni zgolj naključna pritiklina sodobnega življenja. Nasprotno, zdi se, da je potrošništvo prodrlo do najglobljih koticov naše biti. Morda je res celo, da smo ljudje zaradi specifičnih okoliščin postali to, kar Gilles Lipovetsky imenuje *Homo consumericus*. Zdi se, da je potrošništvo zakrpalo tisto luknjo v človekovi biti, ki so jo prej zapolnjevale religija in določene oblike družbene ureditve in dela, ki so, zgodovinsko gledano, izginili z industrijsko revolucijo in tehnološkim razvojem. Tako vsaj potrošništvo in njegovo vlogo pri zapolnjevanju nekdanj religijskih funkcij vidi Åke Daun: »Številne ambicije, ki so nekdanj ljudem usmerjale življenje, zdaj igrajo bodisi marginalno vlogo bodisi so v celoti izginile,« spremembe v zasebni potrošnji pa so, »ljudem priskrbele peti tip 'premaknjene zadovoljitve'.« (Daun, 1983: 8–9)

Potrošništvo je tako s svojimi produkti postalo – če se izrazimo z Belkovimi besedami – človekov razširjeni jaz: to pa implicira, da bi opuščanje potrošništva, temelječega na veliki porabi energije, pravzaprav pomenilo opuščanje nas samih. Soočeni s tako radikalno potezo bomo ljudje zato raje izbrali zanikanje tistih prepričanj, ki nam potrošniško kulturo orisujejo kot okolju

škodljivo, namesto da bi dejansko spremenili svoje ravnanje. Še drugače: pozivi k opuščanju našega življenjskega sloga niso nič drugega kot pozivi k opuščanju nas samih, naše »biti«, tega, za kar se imamo. Kadar pa smo soočeni z možnostjo ukinitve samih sebe – s tem, da bi se lahko »izničili« –, bomo seveda storili vse, da se ji bomo izognili. In to ne bo prezahtevno, če moramo samo spremeniti prepričanja glede verodostojnosti znanstvenih in statističnih podatkov v povezavi z našim vplivom na okolje.

»S tem ko človek v zaprtem svetu izgubi svoje trdno določeno mesto, izgubi odgovor o smislu življenja,« pravi Fromm v svojem *Begu pred svobodo* (Fromm, 1969: 80). Toda takšno stanje je za Fromma nestabilno; slepa ulica, ki človeku onemogoča živeti: »Če ne spada nikamor, ... bo napolnjen z dvomom in ta dvom [bo] sčasoma paraliziral njegovo sposobnost delovanja – to je življenja.« (ibid. 36) Fromm nadaljuje in pravi, da je zaradi tega posameznik, »neučakan in v skušnjavi, da bi svojo svobodo predal diktatorjem vseh vrst ali da bi jo izgubil tako, da se preobrazi v majhen zobnik v stroju, dobro hranjenem in dobro oblečenem, kjer pa vendarle ni več svoboden človek, temveč avtomat.« (ibid. xii)

Če naj ta majhni zobnik v potrošniškem stroju danes ostane na mestu, mora (med drugim) zanikati obstoj človekovega negativnega vpliva na okolje. Če bi si z vso resnostjo priznali našo odgovornost za uničevanje narave in ob tem še hoteli ostati »odgovorni državljani«, bi morali opustiti svoj način življenja, ki temelji na veliki porabi energije. Toda to je zelo težavno, kajti naš način življenja je temelj tega, kar smo – to smo mi. In tako se zdi, da potrošnja daje varno zavetje sredi sicer negotovega bivanja. »Na nakupovalni dan vzemite s seboj prijatelja in si poiščite novo obleko za zmenke in priložnostne večere s prijatelji,« nas spodbuja spletna kolumna, ki nam svetuje, kako naj si polepšamo samopodobo po prekinitvi ljubezenske zveze (Esortment, 2010). V sestavku z nasveti, kako se spopadati s stresom, neka druga spletna stran svetuje, naj nakupovanja ne rezerviramo za pomembne priložnosti: »Nakupujte, ko začutite, da vas bo to izpolnilo in vam dalo občutek, da ste nagrajeni in ljubljene.« (St. Botanica, 2009) Občutja potrošniške kulture lepo povzema Borgmann, ki pravi, da je »živahna in naraščajoča potrošnja glavni indikator blagostanja in samozavestne skupnosti.« (Borgmann, 2000: 418)

Če je zastavek sodobnega bivanja na konzumacijo tako velik, kako se potemtakem spopasti z okoljskim zanikanjem, ki izhaja prav iz nemožnosti, da bi se odrekli potrošništvu?

Apokaliptične trobente, protislovni izdelki in votle ideje

Gotovo je predvsem to: z nenehnim svarjenjem in slikanjem opustošene pokrajine, ki ji bomo, če se ne spremenimo, priča čez dvajset, petdeset ali sto let, ne bomo dosegli ničesar razen tega, da bo javnost še bolj vehementno zanikala naš negativen vpliv na okolje. Ideja, da golo opozarjanje ne pomaga, je namreč izhodiščna ugotovitev pričujočega sestavka, ki poskuša najti vzrok za ta problem.

»Moja misel je, da sicer lahko poizkusimo spremeniti vedenje, toda morda bi bilo bolj učinkovito, če bi spremenili okoliščine, ki takšno vedenje spodbujajo,« je pred svojim predavanjem v okviru Britanske akademije dejal David Uzzell (v Hickman, 2010). Če bi ta nasvet upoštevali in aplicirali na problem okoljskega zanikanja, bi lahko gotovo izoblikovali boljše strategije, kot je golo neučinkovito opozarjanje.

Ena takih strategij, ki pride v poštev v boju proti okoljskemu zanikanju, je, da skušamo svoj Jaz, naše sebstvo, zgraditi na čem drugem kot na potrošnji dobrin, ki zahteva veliko količino ener-

gije. To lahko dosežemo, denimo, s t. i. »izkustvenim izobraževanjem«. Že od predšolske vzgoje naprej lahko ljudi ozaveščamo glede našega vpliva na okolje in skušamo svojo identiteto zasnovati okoli, recimo, »zelenih praks«. Ne nazadnje to tudi že počnemo: »zeleni« produkti so modni in pri marsikom njihova poraba že pomeni os, okoli katere gradi svojo »ozaveščeno« osebnost. Prav na tej točki lahko iščemo tudi razloge za uspeh t. i. »zelenega kapitalizma«. Toda če bi tovrstna kapitalistično organizirana potrošnja morda lahko bila rešitev za okolje, najbrž ne bi bila rešitev za ljudi. Tudi sicer se zdi, da je ideja »zelenega kapitalizma« nekakšna *contradictio in adiecto*, saj je po mnenju številnih mislecev – omenimo samo Murraya Bookchina – prav kapitalizem vzrok za nastalo okoljsko-socialno krizo. Da je »zeleni kapitalizem« kočljiv projekt, dokazuje tudi neka raziskava, ki je pokazala, da je bore malo »zelenih produktov« zares »zelenih« – v večini primerov gre preprosto za marketinško potegavščino (Julia Corbett, denimo, navaja neko študijo, ki je pokazala, da je bilo v vzorcu le dva odstotka vseh televizijskih in devet odstotkov tiskanih oglasov z domnevno »zeleno« vsebino zares »zelenih« v pomenu Naessove »globoke ekologije« (prim. Corbett, 2006: 155)). To naj bi držalo do te mere, da je W. E. Kilbourne naposled cynično pripomnil, da je »edini zeleni izdelek ... tisti, ki ni bil nikdar izdelan.« (Kilbourne v Corbett, 2006: 157) Seveda to še ne pomeni, da je izboljševanje proizvodnje dobrin v smislu zmanjševanja njenega vpliva na okolje povsem odvečno in zgrešeno; pove pa nam, da moramo biti pri razmišljanju o tovrstnih možnostih bolj pazljivi in manj optimistični, kot bi si morda želeli.

Zaradi tovrstnih težav in stranpoti, s katerimi se soočamo znotraj okoljskih tematik, lahko zdrsimo v svetobolje, ali pa skušamo na hitro najti miselno zatočišče tako, da svoj problem prepoznamo kot del širšega problema: problem onesnaževanja okolja lahko tako hitro prepoznamo kot del sodobnega produkcijskega načina. Onesnaženo okolje tako postane eden od simptomov kapitalizma ali kapitalizmov, ki jih živimo. Rešitev se zdaj ponuja kar sama od sebe: problem okolja bomo rešili takrat, ko bomo rešili problem kapitalizma na splošno. Past takšnega razmišljanja je natanko v tem, da skuša poiskati hitro rešitev, ne da bi karkoli zares našlo: če namreč v isti sapi ne razloži, kako bomo premagali kapitalizem (česar po navadi ne pove), je vse, kar naredi, zgolj to, da en problem zamenja z drugim in si tako zagotovi duševni mir. Boj proti kapitalizmu kot rešitev za vse tegobe tako znova postane tista ideja, s katero se vsi strinjamo, a za katero pravzaprav nihče ne ve, kako jo izvesti: vemo pa, da je takrat, ko so na mizi univerzalne rešitve brez konkretnih idej, čas za alarm zaradi miselne toposti, ki smo ji zapadli. Da cilj takega razmišljanja ni nič drugega kot iskanje hitre rešitve, nam pove tudi dejstvo, da se iz ugotovitve »onesnaženo okolje je simptom kapitalizma« le redko razmišlja v tisti smeri, ki lokus boja proti kapitalizmu najde prav v okoljevarstvenih prizadevanjih. Tovrstna miselna poteza bi namreč – v nasprotju s prejšnjo – nakazovala vsaj dejansko smer razmišljanja in delovanja. In morda je ravno to tista prava ali vsaj najboljša smer.

Pristopu, ki skuša neki družbeni pojav pojasniti z vidika posameznikove osebnosti (pristopu, ki je lasten tudi pričujočemu sestavku), se včasih očita individualistična perspektiva, ki se osredini na posameznikovo psihološko konstitucijo, medtem ko družbene ali kakšne druge, širše dejavnike, ki pravzaprav igrajo najpomembnejšo vlogo, pušča v nemar. Tak očitek spregleda, da osredinjanje na posameznikovo osebnost pri preiskovanju nekega problema ne implicira nujno individualističnega pristopa; nasprotno, pogosto imamo pri tovrstnih pristopih opraviti prav s predpostavko, da je konstitucija posameznikove osebnosti veliko manj »individualna« kot po navadi mislimo. Če, denimo, rečemo, da posamezniki zasnujemo svoje osebnosti okoli produktov potrošniške kulture, s tem že impliciramo, da se tisto najbolj intimno, individualno (moj Jaz; to, kar sem), zmerom zrcali iz mreže skupnosti. Zato pričujoča študija okoljskega

zanikanja ne prejudicira individualne rešitve okoljskih problemov, pač pa, nasprotno, kaže na problem, ki je širše narave. Obenem pa kljub vsemu ne skuša povsem zanikati naše individualne odgovornosti: to, da je treba probleme reševati na občni ravni, še ne pomeni, da se smemo v svojih odločitvah vedno skrivati za masko družbe.

Literatura

- BELK, R. W. (1988): Possessions and the Extended Self. *The Journal of Consumer Research* 15(2): 139–168.
- BORGMANN, A. (2000): The Moral Complexion of Consumption. *The Journal of Consumer Research* 26(4): 418–422.
- CORBETT, J. B. (2006): *Communicating Nature: How We Create and Understand Environmental Messages*. Washington, Island Press.
- DAUN, Å. (1983): The Materialistic Life-Style: Some Socio-Psychological Aspects. V *Consumer Behavior and Environmental Quality*, ur. L. Uusitalo, 6–16. New York, St. Martin's Press.
- DIETHELM, P. in MCKEE, M. (2009): Denialism: What is it and How Should Scientists Respond? *European Journal of Public Health* 19(1): 2–4.
- ESSORTMENT: INFORMATION AND ADVICE YOU WANT TO KNOW (2010). Dostopno prek: http://www.essortment.com/lifestyle/relationshipadv_svxl.htm (8. december 2010).
- EVERYTHING'S COOL (2007). Režija: Judith Helfand in Daniel B. Gold. Citat dostopen prek: <http://everythingscool.org/article.php?list=type&type=4> (9. november 2010).
- FROMM, E. (1969): *Escape from Freedom*. New York, Avon Books.
- HICKMAN, L. (2010): What Psychology Can Teach Us about Our Response to Climate Change. *The Guardian Environment Blog*. Objavljeno 23. septembra 2010. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/environment/blog/2010/sep/23/climate-change-psychologyresponse-scepticism> (9. november 2010).
- JAMES, W. (1992 [1892]): Psychology: Briefer Course. V *William James – Writings 1878–1899*, ur. G. E. Myers, 1–443. New York, The Library of America.
- LENGEL, E. G. (2008): Why Didn't We Listen to Their War Stories? *The Washington Post*, nedelja, 25 maj: B03.
- NEWELL, B. in PITMANB, A. (2010): The Psychology of Global Warming: Improving the Fit between the Science and the Message. *American Meteorological Society Bulletin* 2010: 1003–1014.
- PETTY, R. E., WHEELER, C. in TORMALA, Z. L., (2003): Persuasion and Attitude Change. V *Handbook of Psychology (vol. V): Personality and Social Psychology*, ur. T. Millon in M. J., Lerner, 353–382. New Jersey, John Wiley & Sons.
- ST. BOTANICA (2010). Dostopno prek: <http://www.stbotanica.com/blog/relationship-advice-ways-to-boost-self-esteem-after-a-break-up/> (8. december 2010).
- STOLL-KLEEMANN, S., O'RIORDAN, T. in JAEGER, C. C. (2001): The Psychology of Denial Concerning Climate Mitigation Measures: Evidence from Swiss Focus Group. *Global Environmental Change* 11(2001): 107–117.